

Έχει γίνει αυτονόητο ότι τίποτε από όσα αφορούν την τέχνη δέν είναι πλέον αυτονόητο, ούτε μέσα στό πεδίο της ούτε στή σχέση της πρό τό όλον, ούτε κών ο λόγος ύπαρξής της. Ή απώλεια όσων θά μπορούσαν νά γίνονται χωρίς στοχασμό καί προβληματισμό δέν αντισταθμίζεται από τόν άνοιχτό καί άπέραντο όρίζοντα τών νέων δυνατοτήτων πού έχει άπέναντί του ο στοχασμός. Ή διεύρυνση άποκαλύπτεται σέ πολλές διαστάσεις ώς συρρίκνωση. Τά επαναστατικά καλλιτεχνικά κινήματα γύρω στό 1910 άνοίχθηκαν μέ τόλμη στό πέλαγος σέ αναζήτηση άφάνταστων θησαυρών, αλλά οί περιπέτειες δέν απέφεραν τήν εϋτυχία πού επαγγέλλονταν. Άντ' αϋτού τέθηκε τότε σέ κίνηση μιá διαδικασία πού διέβρωσε τίς ίδιες τίς κατηγορίες στίς όποιες στηριζόταν. Όλο καί περισσότερο στοιχεΐα περιέρχονταν στή δίνη τών νέων ταμποϋ· οί καλλιτέχνες, άντί νά αισθάνονται χαρά στό διευρυμένο βασιλείο της έλευθερίας, άρχισαν παντοϋ νά επιδιώκουν πάλι μιá ύποτιθέμενη τάξη, ή όποία δύσκολα θά μπορούσε ποτέ νά άποδειχθεί άνθεκτική, διότι ή άπόλυτη έλευθερία στήν τέχνη, ένα πεδίο πού έξακολουθεί νά έχει μερικό χαρακτήρα, έρχεται σέ αντίφαση πρός τή μόνιμη κατάσταση άνελευθερίας μέσα στό όλον. Ή θέση της τέχνης μέσα στό κοινωνικό όλον είναι πλέον άβέβαιη. Ή άυτονομία πού κατέκτησε μετά τήν άποτίναξη της λατρευτικής της λειτουργίας καί τών όμοιωμάτων της τρεφόταν από τήν ιδέα της άνθρωπιás, αλλά όσο ή κοινωνία δέν γινόταν άνθρώπινη, τόσο περισσότερο άρχισε νά κλονίζεται. Τά συστατικά στοιχεΐα πού ή τέχνη άντλοϋσε από τό ιδανικό της άνθρωπιás έξασθένησαν δυνάμει τοϋ έγγενους της νόμου κίνησης. Ή άυτονομία της παραμένει άσφαλώς άμετάκλητη. Όλες οί άπόπειρες ώστε μέσω της κοινωνικής της λειτουργίας νά

αποδοθούν στην τέχνη εκείνα για τα οποία ή ίδια διατηρεί και εκφράζει τις αμφιβολίες της έχουν αποτύχει. Άλλα ή αυτονομία της αρχίζει να εκδηλώνει ένα στοιχείο τυφλότητας, τό οποίο ωστόσο τή χαρακτηρίζει ανέκαθεν· τήν εποχή τής χειραφέτησής της αυτό τό στοιχείο επισκίαζε κάθε άλλο χαρακτηριστικό της παρά τή μη αφέλεια, αν όχι εξαιτίας της, τήν όποία σύμφωνα μέ τόν Hegel δέν επιτρέπεται πιά να στερηθεϊ. Αυτή ή μη αφέλεια συνδέεται μέ μιά αφέλεια δευτέρου βαθμού, τήν αβεβαιότητα για τό αισθητικό της προς τί. Παραμένει αβέβαιο αν ή τέχνη εϊναι άκόμη γενικά δυνατή, αν μετά τήν πλήρη χειραφέτησή της δέν έχει υπονομεύσει καί χάσει τις προϋποθέσεις της. Τό ερώτημα προκύπτει από αυτό πού ήταν άλλοτε ή τέχνη. Τά έργα τέχνης εγκυριαλείουν τόν εμπειρικό κόσμο καί παράγουν έναν αντίθετό του καί ιδιότυπο κόσμο, ό όποιος φέρεται σαν να ήταν επίσης όντολογικά ύπαρκτός. Έτσι τείνουν a priori, όσο τραγικά καί αν εμφανίζονται, προς τήν κατάφαση. Τά στερεότυπα για τή συμφιλωτική ανάπτυγεια πού από τήν τέχνη απλώνεται πάνω στην πραγματικότητα εϊναι αποκρουστικά, καί μάλιστα όχι μόνον επειδή παρωδούν τήν τέχνη μέσω του άστικά μαγειρευμένου τύπου της καί τήν κατατάσσουν στις κυριακάτικες εκδηλώσεις πού προσφέρουν παρηγοριά, αλλά επειδή ξύνουν τήν πληγή τής ίδιας τής τέχνης. Μέ τήν αναπόφευκτη αποκήρυξη τής θεολογίας, τήν παραίτηση από τήν πλήρη αξίωση για τήν αλήθεια τής λύτρωσης, μιά έκκοσμίκευση χωρίς τήν όποία ή τέχνη ποτέ δέν θά είχε αναπτυχθεϊ, εϊναι καταδικασμένη να προσφέρει στο ύπάρχον καί κατεστημένο μιά ενθάρρυνση ή όποία, στερημένη από κάθε ελπίδα για κάτι Άλλο, ενισχύει τή μαγική επήρεια εκείνου από τό όποιο ή αυτονομία τής τέχνης επιθυμεί να απελευθερωθεϊ. Υποπτη για μιά τέτοια ενθάρρυνση εϊναι ή ίδια ή αρχή τής αυτονομίας: καθώς έχει τό θράσος να θέτει εξ εαυτής τήν όλότητα, ένα στρογγυλό, κλειστό καί ενιαίο όλον, αυτή ή εικόνα μεταφέρεται στον κόσμο στον όποιο βρίσκεται ή τέχνη καί τόν όποιο παράγει. Μέ τήν αποκήρυξη τής εμπειρίας –καί αυτή ένυπάρχει στην έννοιά της, δέν εϊναι απλώς μιά φυγή, εϊναι ένας ένυπαρκτος νόμος της– καθαγιάζει τήν επικυριαρχία της. Σέ μιά μελέτη του ό Helmut Kuhn εξυμνεϊ τήν τέχνη πιστοποιώντας ότι κάθε έργο της εϊναι ένα εγκώμιο.¹ Η θέση του θά ήταν αληθινή, αν είχε κριτικό χαρακτήρα. Μπροστά στις διαστάσεις πού έχει λά-

βει ή πραγματικότητα, ο καταφατικός χαρακτήρας της τέχνης, που είναι γι' αυτή αναπόφευκτος, της έχει γίνει αφόρητος. Πρέπει να στρέφεται εναντίον αυτού που συνιστά την έννοιά της, όποτε γίνεται αβέβαιη ως τον εσώτατο ίστό της. Δεν μπορεί όμως να την ξεκαθαρίσει κανείς με την αφηρημένη άρνησή της. Προσβάλλοντας αυτό που μέσα από τη συνολική της παράδοση φαινόταν έγγυμνο ως βασικό της στρώμα, η τέχνη αλλάζει ποιοτικά, γίνεται από τη μεριά της κάτι Άλλο. Είναι σε θέση να τό πράξει, διότι μέσω όλων τών εποχών, βάσει της μορφής της, στρεφόταν κατά τοῦ άπλως υπάρχοντος, τοῦ κατεστημένου, και ταυτόχρονα ερχόταν άρωγός του καθώς διαμόρφωνε τά στοιχεία του. Δεν μπορεί άπλως να υπαχθεί ούτε στον τύπο της παρηγορητικής ούτε στο αντίθετό του.

Ἡ τέχνη έχει τήν έννοιά της στον ιστορικά μεταβαλλόμενο άστερισμό στοιχείων· αυτή ή έννοια αντιστέκεται σε κάθε προσπάθεια όρισμοῦ. Ἡ οὐσία της δεν μπορεί να αναχθεί στις άπαρχές της, σάν να υπήρχε ένα πρώτο βασικό στρώμα πάνω στο όποιο θά ήταν θεμελιωμένα όλα τά επακόλουθα στρώματα και μέ τον κλονισμό τοῦ άρχικοῦ στρώματος θά άντατρέπονταν και αυτά. Ἡ πίστη ότι τά πρώτα έργα τέχνης είναι τά πιό ύψηλά και πιό καθαρά είναι όψιμότητα ρομαντισμός· δεν θά ήταν λιγότερο δικαιολογημένη ή πεποίθηση ότι τά πιό παλαιά έντεχνα μορφώματα, άδιαχώριστα από μαγικές πρακτικές, από ιστορικές μαρτυρίες και πρακτικούς σκοπούς, όπως ή ανάγκη να γίνεται κανείς άκουστός από μεγάλες αποστάσεις μέ φωνές ή μέ ήχους πνευστών, είναι θολά και μη καθαρά· ο κλασικισμός κατέφυγε κατά προτίμηση σε τέτοια επιχειρήματα. Από μιά άδρή ιστορική σκοπιά τά δεδομένα χάνονται μέσα στην άοριστία.² Ἡ απόπειρα να υπαχθεί ή ιστορική γένεση της τέχνης όντολογικά σε ένα άνώτατο κίνητρο θά χανόταν κατ' ανάγκη σε πολλά και παράταιρα σημεία και ή θεωρία δεν θά είχε τίποτε στά χέρια της έκτός από τή σημαντική ασφαλώς γνώση ότι οι τέχνες δεν μπορούν να ένταχθοῦν στην τέχνη υπό τήν έννοια της άρορηκτης ταυτότητας.³ Σε θεωρήσεις άφιερωμένες στις αισθητικές άρχές^{3α} όργιάζει ή θετικιστική συλλογή ύλικών πλάι στη θεωρητική εικότολογία, που κατά τά άλλα είναι μισητή στις επιστήμες· τό μεγαλύτερο παράδειγμα είναι ο Bachofen. Άν άντ' αυτό ήθελε κανείς, σύμφωνα μέ τό φιλοσοφικό έθιμο, να χωρίσει κατηγορηματι-

κά τό λεγόμενο ζήτημα τῆς προέλευσης, ὡς κάτι πού ἀφορᾶ τήν οὐσία, ἀπό τό γενετικό ζήτημα, ὡς κάτι πού ἀφορᾶ τήν πρωτοϊστορία, θά διέπραττε μία αὐθαιρεσία, διότι θά χρησιμοποιοῦσε τήν ἔννοια τῆς προέλευσης παραβιάζοντας τήν ἐναντιωνόμενη σημασία τῆς λέξης. Ὁ ὀρισμός τῆς ἔννοιας τῆς τέχνης εἶναι πάντοτε προσημασμένος ἀπό αὐτό πού ἦταν κάποτε ἡ τέχνη, νομιμοποιεῖται ὁμως μόνον ἀπό αὐτό πού ἔχει γίνει καί παραμένει ἀνοιχτός σέ αὐτό πού θέλει καί ἴσως μπορεῖ νά γίνει. Ἐνῶ πρέπει νά τηρεῖται ἡ διαφορά της ἀπό τήν ἀπλή ἐμπειρία, ἡ ἴδια ὑφίσταται μέσα της ποιοτικές ἀλλαγές· πολλά μορφώματα, λόγου χάρι ἀντικείμενα λατρείας, μεταμορφώνονται στήν πορεία τῆς ἱστορίας σέ τέχνη, ἐνῶ ἄλλοτε δέν ἦταν· ἄλλα, πού ἦταν τέχνη, ἔπαψαν νά εἶναι. Τό ἐρώτημα πού τίθεται ἀπό τά πάνω, ἂν ἓνα φαινόμενο ὅπως ὁ κινηματογράφος εἶναι ἢ δέν εἶναι τέχνη, δέν ὀδηγεῖ πουθενά. Τό γεγονός ὅτι ἡ τέχνη εἶναι προϊόν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι παραπέμπει τήν ἔννοιά της σέ αὐτό πού ἡ τέχνη δέν περιέχει. Ἡ διάσταση ἀνάμεσα σέ αὐτά πού στάθηκαν κίνητρα τῆς τέχνης, τό τεταμένο τόξο πρὸς τό παρελθόν της, περιγράφει τά λεγόμενα αἰσθητικά ζητήματα τῆς σύστασής της. Ἡ τέχνη μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ μόνο βάσει τοῦ νόμου κίνησής της, ὄχι βάσει σταθερῶν παραμέτρων. Καθορίζεται σέ σχέση μέ αὐτό πού ἡ τέχνη δέν εἶναι. Τό εἰδικό στοιχεῖο πού κάνει τήν τέχνη τέχνη πρέπει νά συναχθεῖ βάσει τοῦ περιεχομένου της: ἀπό τό ἄλλο της· μόνον αὐτό θά ικανοποιῦσε κάπως τήν ἀπαίτηση μιᾶς ὑλιστικῆς-διαλεκτικῆς αἰσθητικῆς. Προσδιορίζεται εἰδικότερα βάσει αὐτοῦ πού τή χωρίζει ἀπό αὐτό πού ἔγινε· ὁ νόμος κίνησής της εἶναι ὁ ἴδιος ὁ νόμος τῆς μορφῆς της. Ἡ τέχνη ὑπάρχει μόνο στή σχέση πρὸς τό ἄλλο της, εἶναι ἡ διαδικασία πού τή συνδέει μέ αὐτό. Ἀξιοματικό χαρακτήρα γιά μιᾶ ἀναπροσανατολισμένη αἰσθητική ἔχει ἡ ἀντίληψη πού ἀνέπτυξε ὁ ὄψιμος Nietzsche κατά τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, ὅτι καί τό προϊόν τοῦ γίνεσθαι μπορεῖ νά εἶναι ἀληθές. Πρέπει νά ἀντιστραφεῖ ἡ παραδοσιακή ἀντίληψη πού ὁ ἴδιος ἀνέτρεψε: ἀλήθεια εἶναι μόνο κάτι πού ἔχει γίνει. Τό στοιχεῖο πού ἐμφανίζεται ὡς νομοτέλεια τοῦ ἔργου τέχνης εἶναι ἓνα ὄψιμο προϊόν τόσο τῆς ἐνδοτεχνικῆς ἐξέλιξης ὅσο καί τῆς θέσης τῆς τέχνης μέσα στήν προϊοῦσα ἐκκοσμίκευση· ἀναμφίβολα ὁμως τά ἔργα τέχνης ἔγιναν ἔργα τέχνης μόνον ἀρνούμενα τήν προέλευσή τους. Δέν πρέπει νά τοὺς

καταλογίζεται ως προπατορικό αμάρτημα τό ὄνειδος τῆς παλαιᾶς τους ἐξάρτησης ἀπό τὴν ἀπατηλὴ μαγγανεία, τὴν ἀγγαρεία καὶ τὴ διασκέδαση, ἀφοῦ πλέον ἔχουν καταργήσει ἀναδρομικά τὶς πηγές ἀπὸ τὶς ὁποῖες προῆλθαν. Ἡ μουσικὴ τῶν συνεστιάσεων δὲν εἶναι ἀναπόφευκτη γιὰ τὴν ἀπελευθερωμένη μουσικὴ οὔτε ἦταν μιά σεβαστὴ προσφορά ὑπηρεσίας στὸν ἄνθρωπο τὴν ὁποία ἡ αὐτόνομη τέχνη ἀρνεῖται ἀνοσιουργώντας. Οἱ ἀξιοκαταφρόνητοι κροταλισμοὶ τῆς μουσικῆς τῶν συνεστιάσεων δὲν γίνονται καλύτεροι ἀπὸ τό γεγονός ὅτι στή συντριπτικὴ τους πλειονότητα τὰ προϊόντα πού φθάνουν σήμερα στοὺς ἀνθρώπους ὡς τέχνη πλατειάζουν τὴν ἠχώ ἐκείνων τῶν κροταλισμῶν.

Ἡ ἐγγελιανὴ προοπτικὴ μιᾶς πιθανῆς ἐξαφάνισης τῆς τέχνης συμφωνεῖ μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς τέχνης ὡς ἐνός προϊόντος τοῦ γίγνεσθαι. Τό γεγονός ὅτι ὁ Hegel φαντάσθηκε τὴν τέχνη ὡς ἐφήμερη καὶ παρὰ ταῦτα τὴν κατέταξε στὸ ἀπόλυτο πνεῦμα βρῖσκεται σέ ἁρμονία μὲ τὸν διπλὸ χαρακτήρα τοῦ συστήματός του, ἀλλὰ δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ ἓνα συμπέρασμα πού ὁ ἴδιος δὲν θά τό ἔβγαζε ποτέ: τό περιεχόμενο τῆς τέχνης, νοούμενο ὡς πνευματικὴ ἀξία, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή του τό ἀπόλυτό της, δὲν χωράει στή διάσταση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου της. Τό περιεχόμενό της, ἡ πνευματικὴ τῆς ἀξία, θά μπορούσε νά βρῖσκεται στὸν ἴδιο τὸν ἐφήμερο χαρακτήρα της. Νοητὸ καὶ ὄχι ἀπλῶς μιά ἀφηρημένη δυνατότητα εἶναι ὅτι ἡ μεγάλη μουσικὴ –ἓνα ὄψιμο φαινόμενο– ἦταν δυνατὴ μόνο σέ μιά σύντομη περίοδο τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐξέγερση τῆς τέχνης, τελεολογικὰ προϋποτιθέμενη στή «θέση (της) ἀπέναντι στὴν ἀντικειμενικότητα», τὸν ἱστορικὸ κόσμο, μετατράπηκε σέ ἐξέγερσή της κατὰ τῆς τέχνης: θά ἦταν ἄσκοπο νά προβλέψει κανεὶς ἂν ἡ τέχνη θά ἀντέξει αὐτὴ τὴ δοκιμασία. Αὐτό πού ἄλλοτε ἔκανε τοὺς ἀντιδραστικοὺς καὶ ἀπαισιόδοξους ὅσον ἀφορᾶ τὸν πολιτισμὸ νά θρηνοῦν καὶ νά κροῦουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου δὲν πρέπει νά καταπνίγεται ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ: ὅτι, ὅπως ἐκτιμοῦσε πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια ὁ Hegel, ἡ τέχνη θά μπορούσε νά ἔχει μπεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς παρακμῆς της. Ὅπως ὁ φοβερὸς λόγος τοῦ Rimbaud πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια, προεξοφλώντας τὴν ἱστορία τῆς νέας τέχνης, τὴν πραγματοποιοῖσε μέσα του ὡς τό ἀκρότατο ὄριο, ἡ σιωπὴ του, ἡ ἔνταξή του ὡς ὑπαλλήλου, προεξόφλησε αὐτὴ τὴν τάση. Ἡ αἰσθητικὴ σήμερα δὲν ἔχει τὴν ἐξουσία

νά όρίσει άν θά μετατραπεί σέ νεκρολόγιο τής τέχνης, αυτό όμως πού δέν έπιτρέπεται νά κάνει είναι νά συντάξει και νά έκφωνήσει τόν επικήδειο λόγο για τόν θάνατό της και γενικά νά διαπιστώσει τό τέλος της, νά έντροφεί στό παρελθόν της και, αδιάφορο υπό ποιόν τίτλο, νά αυτομολήσει στή βαρβαρότητα, ή όποία δέν είναι καλύτερη από τόν πολιτισμό, πού του άξιζε ή βαρβαρότητα για τή βάρβαρη συμπεριφορά του. Τό ίδιο τό πνευματικό περιεχόμενο τής τέχνης του παρελθόντος δέν είναι όμως ανάγκη νά καταπέσει, είτε ή ίδια ή τέχνη καταργηθεί, αυτοκαταργηθεί ή παρέλθει, είτε συνεχίσει άπεγνωσμένη τήν πορεία της. Θά μπορούσε νά έπιζηήσει και μετά τό τέλος τής τέχνης σέ μιá κοινωνία πού θά είχε άπαλλαγεί από τή βαρβαρότητα του πολιτισμού της. Αύτά πού έχουν ήδη νεκρωθεί δέν είναι άπλως μερικές μορφές, αλλά άμέτρητα θεματικά ύλικά: τή λογοτεχνία για τή μοιχεία, πού καλύπτει τή βικτωριανή περίοδο του δέκατου ένατου και των άρχων του είκοστού αιώνα, δύσκολα μπορεί κανείς πιά νά τήν παρακολουθήσει μέ άμεση κατανόηση μετά τή διάλυση τής πυρηνικής οικογένειας, όπως ήταν στήν άκμή τής άστικης εποχής, και τή χαλάρωση τής μονογαμίας· μόνο στή χυδαία λογοτεχνία των είκονογραφημένων περιοδικών επιβιώνει πεινχρά και άνάποδα. Από τήν άλλη μεριά όμως ή αυθεντικότητα τής Μαντάμ Μποβαρύ, πού άλλοτε είχε έντυπωθεί στό θεματικό της περιεχόμενο, έχει υπερκεράσει ήδη αυτό τό περιεχόμενο και τήν παρακμή του. Άλλά αυτό δέν έπιτρέπεται νά μάς παρασύρει σέ μιá ιστορικοφιλοσοφική αισιοδοξία ώστε νά πιστεύουμε στό άκατανίκητο πνεύμα. Τό θεματικό περιεχόμενο μπορεί νά συμπαρασύρει στήν πώση του αυτό πού τό ξεπερνά. Η τέχνη και τά έργα τέχνης είναι όμως έτοιμόρροπα επειδή –όχι άπλως ως έτερόνομα και έξαρτημένα, αλλά άκόμη και στον πυρήνα τής αυτονομίας τους, ή όποία επικυρώνει τήν κοινωνική θέσπιση του καταμερισμού τής εργασίας του πνεύματος και τής άποκομμένης του ύπαρξης– δέν είναι μόνο τέχνη, αλλά και κάτι ξένο και αντίθετο προς αυτή. Στην ίδια της τήν έννοια ένυπάρχει τό ένζυμο πού τήν καταργεί.